

رویارویی صحنه‌ها و چهره‌ها در قرآن

دکتر حمید محمد قاسمی

فهرست مطالب

مقدمه	۱۵
-------	----

فصل اول: کلیات

تعریف مقابله	۲۱
نقش و اهمیت مقابله	۲۴
مقابله در قرآن	۲۷
انواع مقابله در قرآن	۲۹
۱. مقابله مفرد به مفرد و جمله به جمله	۳۰
۲. مقابله مستقیم و غیر مستقیم	۳۱
۳. مقابله خبری و پرسشی	۳۲
۴. مقابله یک جانبه و دو جانبه	۳۳
۵. مقابله همگون و ناهمگون	۳۵
۶. مقابله معلل و غیر معلل	۳۷

فصل دوم: آثار و فواید مقابله در قرآن

الف) فواید ادبی ۴۳

۱. شناخت دقیق معنای واژگان ۴۳

نمونه اول: معنای اثم و تعدی ۴۴

نمونه دوم: معنای فجور و خاب و دس ۴۵

نمونه سوم: معنای طغیان ۴۵

نمونه چهارم: معنای ختار ۴۶

نمونه پنجم: معنای صلاه ۴۷

نمونه ششم: معنای عدل و احسان ۴۷

نمونه هفتم: معنای اکرام ۴۸

۲. تنوع و جذابیت بخشیدن به سخن ۵۰

یک: تغییر ساختار کلمه و جمله ۵۱

دو: تغییر صحنه ۵۳

ب) فواید علمی و معرفتی ۵۵

۱. برانگیختگی نیروی فکر و اندیشه ۵۵

نمونه اول: مرگ و حیات یک انسان ۵۶

نمونه دوم: هدایت و ضلالت ۵۶

۲. آشکار نمودن حقایق ۵۸

نمونه اول: «معبود حقیقی» و «معبودهای دروغین» ۵۹

نمونه دوم: «حقیقت» و «خرافات» ۵۹

نمونه سوم: «ترس شایسته» و «ترس واهی» ۶۰

۳. ارائه استدلال‌های منطقی در جهت بیداری افکار ۶۱

۶۳	۴. کشف لطایف و ظرایف
۶۳	مقابله «زنده» و «کافر»
۶۴	مقابله «ایمان» و «ظلم»
۶۵	مقابله «خشیت» و «شقاوت»
۶۵	مقابله «سعادت مندان» و «شقاوت مندان»
۶۶	مقابله «مؤمنان» و «منافقان»
۶۷	مقابله «دنیا طلبان» و «آخرت جویان»
۶۹	مقابله حالات «بهشتیان» و «دوزخیان»
۷۰	ج) فواید اخلاقی و تربیتی
۷۰	۱. پی بردن به حالات و روحیات متفاوت افراد (تیپ شناسی)
۷۴	۲. آشکار گردیدن مراتب افراد و نوع موضع گیری آن‌ها
۸۰	۳. ایجاد انگیزه
۸۳	۴. ایجاد روح بیم و امید در کنار هم
۸۸	۵. پیام‌های تربیتی
۸۸	یک: تفاوت قابلیت‌ها با یکدیگر
۹۱	دو: عدم قضاوت عجولانه و سطحی‌نگری
۹۲	سه: ترسیم علت حوادث دردناک و ناگوار در زندگی
۹۳	چهار: یادآوری موقعیت انسان در برابر خدا
۹۴	پنج: دل‌سوزی و شفقت
۹۵	شش: فناپذیر بودن همه چیز در دنیا
۹۶	د) فواید اجتماعی و سیاسی
۹۶	۱. مرزبندی و جدا نمودن صفوف از یکدیگر
۹۹	۲. آشنایی با عوامل رشد و انحطاط جوامع

- ۱۰۰ یک: شکر و کفران نعمت
- ۱۰۱ دو: نهی از منکر و سکوت در برابر گناه
- ۱۰۲ سه: نیکی‌ها و بدی‌ها
- ۱۰۴ (ه) سایر فواید
- ۱۰۴ ۱. پرده برداشتن از معانی در قالب تصاویری زنده
- ۱۱۰ ۲. جامع‌نگری
- ۱۱۰ یک: ترسیم انواع گوناگون موضوعات و شخصیت‌ها و روحیات
- ۱۱۱ دو: ترسیم ابعاد گوناگون یک موضوع
- ۱۱۲ سه: ترسیم جلوه‌های گوناگون از صفات الهی
- ۱۱۳ چهار: تلفیق نفی و اثبات
- ۱۱۶ پنج: توجه به جنبه‌های مثبت و منفی افراد و گروه‌ها در کنار هم
- ۱۱۸ شش: بهره‌مندی از دنیا همراه با آخرت‌گرایی
- ۱۱۹ هفت: دعا‌های جامع

فصل سوم: نمونه‌هایی از مقابله و رویارویی صحنه‌ها و چهره‌ها در قرآن

- ۱۲۴ الف) مقابله در موضوعات اعتقادی
- ۱۲۴ ۱. تقابل «خدا» و «سایر مظاهر هستی»
- ۱۲۴ یک: ذات پاک خدا در جلوه‌های گوناگون
- ۱۲۹ دو: تقابل «خدا» و «معبودهای دیگر»
- ۱۲۹ «خداوند خالق» و «معبودهای ناتوان»
- ۱۳۱ «خداوند هدایت‌گر» و «معبودهای عاجز»
- ۱۳۲ «خداوند روزی دهنده» و «معبودهای بی‌ثمر»
- ۱۳۲ «خداوند یاری دهنده» و «معبودهای ضعیف»

۱۳۳	خداوند «اجابت‌گر» و «معبودهای بی‌سود»
۱۳۴	«خداوند عزت‌آفرین» و «معبودهای ذلت‌آفرین»
۱۳۶	سه: تقابل «خدا» و «شیطان»
۱۳۹	چهار: تقابل «خدا» و «انسان»
۱۴۳	۲. تقابل «ایمان» و «کفر»
۱۴۳	یک: ایمان و جلوه‌های گوناگون آن
۱۴۸	دو: «ایمان به خدا» و «کفر به طاغوت»
۱۵۰	سه: تقابل «مؤمن» و «کافر»
۱۵۲	چهار: اوصاف و ویژگی‌های «مؤمن» و «کافر» در مقابله‌های مصوّر
۱۵۲	«زنده» و «مرده»
۱۵۳	«زمین حاصل‌خیز» و «زمین شوره‌زار»
۱۵۴	«سیرکننده‌ای در پرتو نور» و «غوطه‌وری در ظلمت‌ها»
۱۵۵	«بینا و سمیع» و «کور و کر»
۱۵۶	«راستان» و «کژان»
۱۵۷	«گشاده‌سینه» و «سینه‌سخت»
۱۵۸	«مشی‌الهی و هدف‌مند» و «مشی حیوانی و بی‌هدف»
۱۵۹	«قلب‌های سالم» و «قلب‌های بیمار»
۱۶۰	پنج: آثار ایمان به خدا و آثار بی‌ایمانی
۱۶۵	شش: آثار ایمان به معاد و آثار غفلت از آن
۱۶۸	هفت: «نیک‌فرجامی مؤمنان» و «بدعاقبتی کافران»
۱۶۹	«خوش‌عاقبتی» و «بدعاقبتی»
۱۷۰	«مرحومین» و «محرومین»
۱۷۱	«باغ‌هایی پر نعمت» و «عذابی پر نعمت»

۱۷۲. ۳. تقابل «توحید» و «شُرک».....
۱۷۳. «بنده‌ای با یک مولا» و «غلامی با چند خواجه».....
۱۷۴. «امیر» و «اسیر».....
۱۷۵. «توانمندی گویا» و «گنگی ناتوان».....
۱۷۶. «تمسک‌جویان به ریسمان محکم» و «سقوط‌کنندگان از آسمان».....
۱۷۶. «خداپرستان» و «هواپرستان».....
۱۷۷. «عاشق معبود حقیقی» و «عاشق معبودهای پوشالی».....
۱۷۸. «عاقبتی شیرین» و «عقوبتی تلخ».....
۱۷۹. ۴. تقابل «ایمان» و «نفاق».....
۱۷۹. «پنج فضیلت» رویاروی «پنج رذیلت».....
۱۸۱. «بنایی محکم و استوار» و «بنایی بر لب پرتگاه».....
۱۸۲. «خودمدار» و «خدامدار».....
۱۸۳. «سست‌عنصر» و «ثابت‌قدم».....
۱۸۵. «مؤمنان راستین» و «منافقان بی‌اعتقاد».....
۱۸۷. «نورانی» و «ظلمانی».....
۱۸۸. ۵. سیمای «دنیا» و «آخرت».....
۲۰۱. ۶. تقابل «بهشت» و «دوزخ».....
۲۰۳. یک: مراسم استقبال از بهشتیان و دوزخیان.....
۲۰۶. دو: نامه اعمال «بهشتیان» و «دوزخیان».....
۲۰۷. نامه‌هایی در «علیین» و نامه‌هایی در «سجین».....
۲۰۷. نامه‌هایی در «دست راست» و نامه‌هایی در «دست چپ».....
۲۰۹. «اصحاب الیمین» و «اصحاب المشیمه».....
۲۱۰. سه: چهره بهشتیان و چهره دوزخیان.....

۲۱۰	«چهره‌های شادان» و «چهره‌های عبوس»
۲۱۲	چهار: محفل‌های «بهشتیان» و «دوزخیان»
۲۱۶	پنج: «نعمت‌ها» و «نقمت‌ها»
۲۲۲	ب) مقابله در موضوعات اخلاقی
۲۲۲	۱. «سیر صعودی» و «سیر نزولی» انسان
۲۲۷	۲. «پرهیزکاری» و «گناه»
۲۳۱	۳. «خیر» و «شر»
۲۳۷	۴. «حق» و «باطل»
۲۴۳	۵. «دنیاطلبی» و «آخرت‌گرایی»
۲۴۶	یک: عوامل دنیاطلبی و آخرت‌گرایی
۲۴۸	دو: آثار دنیاطلبی و آخرت‌گرایی
۲۵۶	۶. «هدایت» و «ضلالت»
۲۶۰	یک: زمینه‌های هدایت و اضلال
۲۶۳	دو: هدایت‌گران و اضلال‌گران
۲۶۶	سه: ویژگی‌های اهل هدایت و ضلالت
۲۶۹	چهار: آثار هدایت و ضلالت
۲۷۰	پنج: فرجام و سرانجام هدایت‌یافتگان و ضلالت‌پیشگان
۲۷۲	۷. تقابل در حالات آدمی
۲۸۰	۸. «تجارت‌های پرسود» و «تجارت‌های زیان‌آور»
۲۸۲	۹. «امید» و «یأس»
۲۸۷	۱۰. «عشق الهی» و «عشق حیوانی»
۲۸۸	۱۱. «توبه مقبول» و «توبه مردود»
۲۹۱	۱۲. «وفای به پیمان» و «پیمان شکنی»

- ۲۹۳ ۱۳. «نیکی به والدین» و «پایمال کردن حقوق والدین»
- ۲۹۵ (ج) مقابله در موضوعات عبادی
- ۲۹۵ ۱. سیمای نماز در جلوه‌های مختلف
- ۲۹۸ ۲. «انفاق» و «بخل»
- ۳۰۳ ۳. «انفاق شایسته» و «انفاق ناشایسته»
- ۳۰۷ ۴. «ریا» و «انفاق»
- ۳۰۹ ۵. «حلال» و «حرام»
- ۳۱۲ (د) مقابله در موضوعات اجتماعی و سیاسی
- ۳۱۲ ۱. «اصلاح» و «افساد»
- ۳۱۴ یک: ویژگی‌های «مصلحان» و «مفسدان»
- ۳۱۸ دو: سرنوشت پیروی از «مصلحان» و «مفسدان»
- ۳۱۹ سه: فرجام و سرانجام اصلاح‌گران و افسادگران
- ۳۲۰ ۲. «دوستی» و «دشمنی»
- ۳۲۶ آثار «تبری از دشمنان خدا» و «دوستی با دشمنان خدا»
- ۳۲۸ ۳. «اتحاد» و «تفرقه»
- ۳۳۱ یک: «آثار گران قدر اتحاد» و «آثار زیان‌بار تفرقه»
- ۳۳۴ دو: «اتحاد مقدس» و «اتحاد شوم»
- ۳۳۸ ۴. «اطاعت» و «تخلف»
- ۳۴۲ یک: اطاعت و جلوه‌های گوناگون آن
- ۳۴۶ دو: «اطاعت پیشگان» و «تخلف پیشگان»
- ۳۵۰ سه: «آثار اطاعت» و «آثار نافرمانی»
- ۳۵۲ چهار: «آثار تبعیت از رهبران الهی» و «آثار تبعیت از رهبران گمراه»
- ۳۵۴ ۵. «جهاد» و «راحت طلبی»

۳۶۴	یک: «زمینه‌های جهاد» و «موانع جهاد»
۳۶۷	دو: «عوامل پیروزی» و «عوامل شکست»
۳۶۹	سه: «آثار جهاد» و «آثار ترک جهاد»
۳۷۴	۶. «هجرت» و «رکود»
۳۷۷	۷. «حمیت دینی» و «بی تفاوتی»
۳۸۲	۸. «پایگاه‌های توحیدی» و «پایگاه‌های شیطانی»
۳۸۵	۹. «سرپرستان حقیقی» و «سرپرستان دروغین»
۳۸۶	ه) «مقابله برخی انسان‌ها با یکدیگر»
۳۸۶	یک: «مقابله مستقیم افراد با یکدیگر»
۳۸۶	۱. «هابیل» و «قابیل»
۳۸۸	۲. «ابراهیم» و «آزر»
۳۹۰	۳. «زنان شایسته» و «زنان ناشایست»
۳۹۱	۴. «ثروت‌مندان مغرور» و «مؤمنان تهی‌دست»
۳۹۳	۵. «مستکبران» و «متقیان»
۳۹۵	۶. «عالمان» و «منحرفان»
۳۹۶	۷. «مقابله دو گروه از اهل کتاب با یکدیگر»
۳۹۸	۸. «یهود عنود» و «مسیحیان نرم‌خو»
۴۰۰	۹. «خیرخواهان دروغین» و «خیرخواهان راستین»
۴۰۵	دو: «مقابله غیر مستقیم افراد با یکدیگر»
۴۱۵	و) «مقابله‌هایی چند از پدیده‌های هستی»
۴۱۶	۱. رویارویی «سپاه ظلمانی شب» و «سپاه نورانی روز»
۴۱۷	۲. «خورشید و ماه» و «روز و شب» در رقابتی بی‌انتهای
۴۱۷	۳. «زمین مرده و فسرده» و «زمین سرسبز و زنده»

۴. «زمین پربرکت» و «زمین شوره‌زار» ۴۱۹

۵. «درخت پاک» و «درخت ناپاک» ۴۱۹

۶. «میوه‌های رنگارنگ» با طعم‌های مختلف ۴۲۱

۷. «دریایی با آب گوارا و شیرین» و «دریایی با آب شور و تلخ» ۴۲۲

۸. «باد سودمند» و «باد عقیم» ۴۲۳

۹. کوه‌ها با رگه‌های «سفید» و «سیاه» ۴۲۵

..... ۴۲۷ خاتمه

..... ۴۲۹ کتاب‌نامه

مقدمه

هنگامی که کتاب جهان هستی را در پیش روی خود می‌گشاییم و به فصل‌ها و صفحات چشم نواز آن می‌نگریم خود را با انواع گوناگون پدیده‌ها و ترکیب بدیعی از اضداد مواجه می‌بینیم که هر کدام در کنار هم صحنه‌هایی جذاب و خیره‌کننده را رقم زده‌اند و به زندگی روح و طراوت بخشیده‌اند.

آنچه به روز، زیبایی بخشیده همراهی آن با شب است و آنچه به آسمان، شکوه ارزانی نموده همراهی‌اش با زمین است و آنچه به زمین حاصل خیز، ارزش بخشیده کویر خشک است و آنچه به کوه‌ها، هیبت و عظمت بخشیده پهن دشتی است که در جوار آن گسترده شده، و آنچه به دریاها، جلوه‌ای زیبا داده همراهی آن با بیابان‌های لم‌بزرع است و

آری، شب و روز، آسمان و زمین، کوه و دشت، برّ و بحر، خشکی و حاصل خیزی، پستی و بلندی، زبری و نرمی، همه و همه در کنار یکدیگر مجموعه‌ای از اضداد را در جهان هستی پدید آورده‌اند و دست در دست هم نمایشگاهی دیدنی را آفریده‌اند که چشم‌ها را خیره جمال خود می‌سازند و عقل‌ها را متحیر عظمت خود می‌گردانند.

اما همان خالق چیره دستی که با قلم صنعتش این همه شگفتی‌ها را در کتاب تکوین رقم زد، با الفاظ و کلماتی چند، عالم دیگری را در کتاب تدوین خلق نمود و جلوه‌ای

از جمالش را در کلام بی بدیلش متجلی ساخت.

آن‌گاه که قرآن را در پیش روی خود می‌گشاییم و به گلستان مصفای آن وارد می‌شویم خود را با صحنه‌های گوناگونی مواجه می‌بینیم که همچون جلوه‌های طبیعت متنوع و روح پرورند و روح و اندیشه آدمی را مسخر خود می‌سازند.

در صفحات قرآن، شاهد صحنه‌های بسیاری از رویارویی ایمان و کفر، توحید و شرک، دنیا و آخرت، خیر و شر، پرهیزکاری و گناه، هدایت و ضلالت، حلال و حرام، امید و یأس، عشق الهی و عشق حیوانی، وفای به پیمان و پیمان‌شکنی، انفاق و بخل، اصلاح و افساد، اتحاد و تفرقه، جهاد و راحت‌طلبی، دوستی و دشمنی، اطاعت و تخلف، هجرت و رکود، حمیت دینی و بی‌تفاوتی، عدالت و ظلم، و بالاخره حق و باطل هستیم که در کنار هم میدان گسترده‌ای از جبهه‌آرایی دو لشکر عظیم در پهن دشتی به وسعت همه هستی را رقم می‌زنند.

هم‌چنین در جای جای قرآن می‌توان شاهد رویارویی دو گروه از انسان‌ها در برابر یکدیگر بود که در اصل، این رویارویی‌ها را باید جبهه‌آرایی دو دیدگاه فکری و اعتقادی در مقابل هم دانست و نه مواجهه اشخاص و پیکر انسان‌ها در برابر هم.

قرآن مالا مال از صحنه‌های مواجهه مؤمن و کافر، صالح و طالح، موافق و منافق، دوست و دشمن، خود مدار و خدا مدار، دنیا طلب و آخرت گرا، مصلح و مفسد، سست عنصر و ثابت قدم، پرهیزکار و گنه پیشه، مستکبر و مستضعف، راهبر و راهزن، مرحومین و محرومین و در نهایت خوش عاقبت‌ها و بد عاقبت‌هاست که گروهی در قوس صعود و به اوج قله کمال و تقرب الهی نایل گردیده‌اند و گروهی در قوس نزول به دره‌های هولناک حیوانیت فرو غلتیده‌اند و قرآن در حکایت‌های بیدارگری از حال و وضع این دو گروه آشکارا پرده برداشته و سیمای آنان را به روشنی به نمایش در آورده است.

از آنچه گفته شد معلوم می‌شود که روش «مقابله» در قرآن از دامنه‌ای بسیار

گسترده و وسیع برخوردار است و این شیوه، آنچنان نیست که به گونه‌ای حاشیه‌ای و یا اجمالی در قرآن به کار رفته باشد، بلکه شاید بتوان گفت هیچ صفحه‌ای از صفحات نورانی قرآن را نمی‌توان سراغ گرفت مگر آن که جلوه‌ای از این موضوع در آن نمایان است و تابلویی از جبهه آرای مظاهر حق و باطل در برابر هم در آن به تصویر در آمده است.

قرآن از این شیوه بدیع، تنها به عنوان یک صنعت ادبی برای جذابیت بخشیدن به سخن بهره‌نجنسته، بلکه آن را به عنوان ابزاری برای انتقال مفاهیمی معنوی و هدایت و تربیت آدمی به کار گرفته است و به همین دلیل است که در بسیاری از موارد قرآن برای اثبات معارف الهی و جهان‌بینی توحیدی خود از روش مقابله بهره می‌جوید و از این طریق، دریچه‌ای نو به روی ذهن انسان‌ها می‌گشاید و مرغ اندیشه را در آفاق گسترده‌ای به پرواز در می‌آورد.

به هر جهت، قرآن را از جنبه مقابله‌های نغز و جذابش می‌توان به نمایشگاه عظیم و باشکوهی تشبیه نمود که در آن، شاهد انواع تابلوهای بی نظیر از صحنه‌های رویارویی حقایق مادی و معنوی می‌باشیم که هر یک از تابلوهای آن می‌تواند عالمی از معنا را در برابر انسان‌ها به نمایش در آورد و درسی از توحید و معنویت به آدمی بیاموزد.

تأسف انگیز است اگر می‌بینیم چنین موضوعی با وجود ابعاد گسترده و درس‌های آموزنده‌اش هنوز به صورت جدی و محققانه مورد بررسی و مذاقه علمی قرار نگرفته و چندان به زوایا و حکمت‌ها و پیام‌های مقابله‌های قرآنی توجهی در خور صورت نپذیرفته است.

البته نگارنده این اثر مدعی نیست که در تحقیق خود به همه ابعاد و زوایای این موضوع پرداخته و کاری در خور ارائه داشته، لیکن با بضاعت اندک علمی خود تلاش داشته ایم تا گامی هر چند اندک فرا روی محققان و مشتاقان کلام و وحی قرار دهیم و

نمی‌ازیم بی‌کران معارف ناب قرآن را به کام تشنگان وحی بچشانیم. بدین منظور، چندین بار قرآن را از ابتدا تا انتها، صفحه به صفحه و آیه به آیه مورد مذاقه قرار دادیم و با استخراج پیام‌ها و فواید گوناگون ادبی، علمی و معرفتی، اخلاقی و تربیتی، اجتماعی و سیاسی و دیگر جنبه‌های مقابله‌های قرآنی، نمونه‌های فراوان و متعددی را از رویارویی موضوعات در حوزه‌های اعتقادی، اخلاقی، عبادی، اجتماعی و سیاسی، روان‌شناسی و طبیعت‌شناسی گردآوری نمودیم و در قالب طرحی نو و قابل استفاده برای بیشتر مخاطبان عرضه داشتیم.

شایان ذکر است که هدف از این تحقیق، استقصای کامل تمامی مقابله‌های قرآنی و بررسی جامع ظرایف و لطایفی که در چنین مقابله‌هایی نهفته شده نیست که این خود مجالی وسیع و کاری جمعی و محققانه می‌طلبد، اما آنچه در این اثر به دنبال آن هستیم ارائه یک طرح کلی و سازمان یافته برای این موضوع است تا زمینه‌های ورود به این عرصه مهم را برای دیگر محققان قرآنی فراهم آورد.

از این رو از تمام فرهیختگان و صاحب نظران تمنا دارم تا با رهنمودهای سازنده خود نگارنده را در جهت اصلاح نقایص این اثر یاری بخشد.

امید است این تلاش به درگاه خداوند سبحان مقبول افتد و ره توشه‌ای برای سفر آخرت نگارنده این اثر ناچیز به‌شمار آید.

﴿إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾

حمید محمدقاسمی

بهار ۱۳۸۹